

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně
Ústav pedagogických věd
Metody a techniky pedagogického výzkumu

Projekt – výzkum

Profesní časové zatížení učitelů základních škol

V Brně 9. května 2004

Martina Slabá

Téma výzkumu: Profesní časové zatížení učitelů základních škol

Autor: Petr Urbánek

Metoda: týdenní časový snímek

Šetření sleduje strukturu a rozsah dílčích profesních činností učitele a analyzuje rozdíly mezi skupinami uvnitř sledovaného souboru.

Cíl šetření: zjistit, jak velkou časovou zátěž představují pro učitele prováděné profesní činnosti, resp. kolik času učitel věnuje všem profesním aktivitám v průběhu průměrného pracovního týdne a jaká je struktura profesních činností učitele. Sledování objemu (časové dimenze) profesních činností je jen jedním z aspektů při posuzování náročnosti profese. Toho si autoři výzkumu byli vědomi. Pro hodnocení obtížnosti mohou být významnější, ale také hůře diagnostikovatelná hlediska kvalitativní povahy, jako jsou např. intenzita činnosti či druh a charakter prováděných aktivit. Ty spolu s kvantitativními činiteli (objem, rozsah, časová zátěž) určují fyzickou a psychickou zátěž profese. Autoři se zaměřili pouze na jeden z těchto faktorů, který spolurozhoduje o náročnosti profese – na sledování profesního časového zatížení učitelů na základních školách.

Pracovní hypotézy:

1. profesní časové zatížení učitelů základních škol odpovídá délce běžné pracovní doby
2. mezi učiteli budou v profesním časovém zatížení velké individuální rozdíly
3. v časovém zatížení a struktuře profesních činností se nepředpokládají výrazné odlišnosti mezi učitelkami a učiteli
4. vliv na profesní zatížení učitelů budou mít některé další sledované aspekty (počet žáků třídy, délka praxe)

Vzorek: do šetření byli zahrnuti jak učitelé prvního, tak druhého stupně ZŠ. Celkový počet byl 124. Učitelů prvního stupně bylo 31, druhého stupně 93. Výběr základních škol, na kterých šetření probíhalo, a výběr sledovaných učitelů byl náhodný. Byl ponechán na administrátorech. Těmi byli instruováni studenti učitelství.

Metoda: šetření bylo zaměřeno na časovou dimenzi profesních činností a sledovalo metodou časového snímku objem (časovou zátěž) a strukturu týdenních profesních aktivit v práci učitele ZŠ. Časový snímek profesních činností lze zkonstruovat z dat, která je možno získat

různými výzkumnými metodami. Přímé pozorování šetřené osoby v průběhu dne, popř. týdne, a zjišťování rozsahu a charakteru činností je náročné na čas a na dostatečné množství výzkumníků, resp. dobře instruovaných administrátorů. Bezprostřední a neustálé sledování šetřené osoby je v mnoha ohledech problematicky proveditelné. Získaná (měřitelná) data pozorováním jsou však ve srovnání s ostatními metodami objektivnější, spolehlivější a přesnější.

Pro rychlejší a mnohdy i jednodušší získávání většího množství profesiografických dat využívají někteří výzkumníci metody autosnímkování nebo dotazování. Autosnímkování, tedy sledování vlastních profesních činností šetřenou osobou, vyžaduje úzký osobní kontakt výzkumníka se zkoumaným jedincem a také předpokládá instruovanost, jistý stupeň angažovanosti a ochotu šetřené osoby.

V tomto šetření autoři postupovali kombinací metody autosnímkování a následného rozhovoru. Rozhovor se šetřeným učitelem měl funkci jakési bezprostřední supervize administrátora. Administrátor požadoval od vybraného učitele časovou registraci všech vykonaných profesních aktivit během dne. Denní časový snímek byl administrátorem konstruován teprve po analýze a vzájemném rozhovoru (kontrolní korekce) mezi oběma aktéry. Takto byl sestaven týdenní časový snímek profesních činností učitele.

Šetření se uskutečnilo v běžném týdnu (včetně soboty a neděle). Ve výsledcích šetření se proto neprojevil časově náročnější období školního roku (např. klasifikační období) či netypické (epizodické) aktivity (lyžařské kurzy, školní výlety apod.). Do profesních aktivit nejsou pro jednodušší sledování započítávány aktivity kratší deseti minut a ani přestávky mezi vyučovacími hodinami s výjimkou těch, kdy učitel vykonává dozor nad žáky. K těmto skutečnostem je třeba přihlížet při interpretaci výsledných dat. Získané hodnoty profesního zatížení proto jsou u sledovaného souboru spíše pod hranicí reálného stavu.

Problémem při konstrukci dokumentace k časovému snímkování je vytvoření účelného inventáře všech profesních činností učitele a třídění jednotlivých činností do příbuzných a jednoznačných kategorií, které by současně vyhovovaly záměrům následného zpracování a interpretace.

Výsledky:

Celková časová zátěž

Celková průměrná týdenní časová zátěž učitelů ZŠ činila u sledovaného souboru 2712 minut (tj. 45 hodin a 12 minut). Tato zjištěná reálná hodnota byla redukována k normovanému úvazku (22 hodin) a vykazuje tak ještě o 7 minut více. Průměrná časová zátěž učitele podle

šetření přesahuje délku týdenní pracovní doby. Z hlediska struktury činností věnuje učitel nejvíce času přímé výuce a s ní bezprostředně spojenými aktivitami. Čas strávený touto činností představuje téměř 70 % z týdenního času všech profesních aktivit. Kromě bezprostřední výuky do této skupiny zahrnuli i činnosti učitele, bez kterých by samotný akt výuky nemohl probíhat (příprava, opravování, doučování). Samotnému projektování výuky věnovali učitelé 19 %. Velkou část času tráví učitelé také činnostmi, které s edukací žáků souvisejí nepřímě. Na tyto aktivity (dozory, suplování, kontakt s rodiči, správa kabinetů, administrativní činnost apod.) připadá 15,7 % z časové zátěže učitelů ZŠ. Samotným dozorům věnuje v týdnu učitel průměrně 121 minut (tj. 4,5 % ze všech profesních činností). Více než tři hodiny týdně (7 %) věnuje v průměru učitel ZŠ různým formám sebevzdělávacích aktivit. Porady a schůze představují v průměru pro učitele časovou zátěž necelých dvou hodin týdně (4,4 %). Ještě méně času (3,9 %) věnuje učitel mimoškolní práci s dětmi a téměř bez významu je veřejná činnost učitele.

Individuální rozdíly v časové zátěži učitelů

Kromě průměrných hodnot profesní časové zátěže učitelů autoři zkoumali také individuální rozdíly mezi učiteli. Sledovaní učitelé byli rozděleni do pěti skupin (a až e) podle toho, jak se zjištěné hodnoty celkové časové zátěže odchylovaly od normované. Hranici skupiny určili jako 5 %, resp. 15 % odchylky od normované časové zátěže. Podíl učitelů s normovanou (do 5 %) časovou zátěží (skupina „c“) byl 22,6 %. Zhruba stejný počet učitelů (21,5 %) představovala skupina „b“ s podprůměrnou zátěží. Ještě nižší zátěž byla zjištěna u skupiny „a“ (9,7 % souboru). Nadprůměrné hodnoty naopak reprezentují skupiny „d“ (16,1 %) a „e“ (30,1 %). Z toho plyne, že nadprůměrně zatíženo je 46,2 % učitelů, zatímco podprůměrné časové výkony vykazuje jen necelá třetina (31,2 %). Zajímavé je zjištění, že skupiny s průměrnou vyšší (redukovanou) časovou zátěží vykazovaly v průměru nižší úvazek a naopak.

Časová zátěž u vybraných skupin učitelů

Šetření se zabývalo i rozdíly v časové zátěži vybraných skupin učitelů. Autory zajímal především rozdíl v časové zátěži mezi ženami a muži a dále otázka, zda profesní časovou zátěž učitelů ovlivňuje počet žáků třídy a délka učitelské praxe. Tato podrobnější analýza byla prováděna pouze u souboru učitelů druhého stupně ZŠ.

Rozdílné mezi učitelkami a učiteli jsou především průměrné úvazky žen (21,9) a mužů (23,1) o více než jednu výukovou hodinu týdně. Celková profesní časová zátěž vykazovala vyšší

hodnoty u žen, a to o 159 minut týdně, což je o 6,1 % více než časová zátěž mužů. Největší rozdíly profesní zátěže mezi ženami a muži představují ve prospěch učitelek činnosti jako opravování a hodnocení práce žáků a příprava na výuku, příprava pomůcek. U mužů byla zjištěna jen nevýznamně vyšší průměrná časová zátěž u mimoškolních aktivit. Zjištěné rozdíly mezi profesní časovou zátěží žen a mužů mohou svědčit o odlišném přístupu učitelek a učitelů k samotné profesi, mohou však také souviset s rozdílným aprobačním zaměřením žen a mužů.

Počet žáků třídy

Autoři předpokládali, že celkovou časovou profesní zátěž učitele, zejména některé vybrané skupiny činností, ovlivňuje také počet žáků třídy (vyučované skupiny). Průměrný počet žáků ve vyučovaných třídách byl v porovnání s celostátními údaji vyšší. Činil 23,8.

Učitelé byli rozděleni do čtyř skupin podle průměrného počtu žáků třídy: skupiny A (do 20 žáků), B (21 až 25 žáků), C (26 až 30 žáků) a D (31 žáků a více). Vzhledem k relativně malý a také nestejně četným souborům je problematické činit z výsledků obecnější závěry. Výsledky šetření však nenaznačují, že by vyšší počet žáků nutně odpovídal také vyšší celkové profesní časové zátěži učitelů. Ani u jednotlivých skupin činností (pouze s výjimkou činností souvisejících s výukou, jako jsou dozory, suplování, kontakt s rodiči, administrativní činnosti či třídnické práce) se výše uvedený předpoklad nepotvrdil. U činností jako je příprava na výuku, příprava pomůcek a mimoškolní aktivity je závislost spíše opačná.

Uvedené skutečnosti mohou vypovídat o odlišných přístupech edukace v „malých“ a „velkých“ vyučovaných skupinách žáků. Při bližší analýze se ukázalo, že skupina učitelů A byla aprobačně převážně složena z vyučujících cizích jazyků (dělené třídy). Zjištěný fakt srovnatelné časové zátěže skupin učitelů „malých“ A a „velkých“ C skupin tak může být v rozporu s názorem, že vyšší zátěž učitele neovlivní jeho edukační efekty, a zejména učební výkon žáka.

Délka profesní praxe

Z výsledků šetření autoři také zjišťovali, do jaké míry ovlivňují praktické zkušenosti učitele jeho profesní časovou zátěž. Předpokládali, že praxí získané zkušenosti může učitel zúročit v efektivnější výuce a že se časové zatížení bude s délkou praxe spíše snižovat. Získané výsledky autory však překvapily.

Zjištěná data ukazují, že nejmladší učitelé (do 5 let praxe) vykazují nejnižší profesní časovou zátěž. Ve srovnání se skupinou učitelů s praxí 21 až 30 let o 241 minut a s nejzkušenějšími

učiteli (nad 31 let praxe) dokonce o 437 minut týdně méně. Tuto skutečnost je možno hypoteticky interpretovat dvěma krajními tvrzeními:

- Zvyšující se časová zátěž narůstá s délkou praxe (věkem), neboť starší učitel již nedosahuje odpovídajícího výkonu.
- Generace starších učitelů má odlišný (pocitivější, svědomitější) přístup k práci a věnuje své profesi více času než učitelé mladí.

Závěr: Autoři se snažili ve svém šetření nalézt a volit kombinaci takových výzkumných metod a postupů, které by vedly ke sběru relativně velkého množství dat a současně by byly dostatečně přesné, spolehlivé a věrohodné. Je nutné znovu zdůraznit, že metoda časového snímku může odhalit v práci učitele jen jeden z faktorů profesní náročnosti, a to zátěž časovou. Celková profesní zátěž učitelů však ještě více než s velkým objemem souvisí s povahou profesních činností. Ty jsou u učitelů charakterizovány např. nutností vysoké koncentrace, permanentní kontrolou žáků i seberegulací, rychlým řešením problémů a rozhodováním, vysokou mírou odpovědnosti, udržováním emoční atmosféry a představují zejména vysokou zátěž na psychiku. Ta se v uvedeném šetření nemůže přímo promítat, ale je závislá také na celkovém rozsahu a intenzitě profesních činností. Ze zjištěných hodnot časového zatížení učitelů, jako relativně jednodušeji diagnostikovatelných konkrétních charakteristik celkové profesní zátěže, je možné vyvodit některé závěry.

1. Celkový objem (časovou zátěž) profesních činností učitelů ZŠ vykazuje šetření na 2719 minut týdně, což představuje 45,3 hodiny.
2. Ve shodě s dřívějšími šetřeními se potvrdily velké individuální rozdíly v časové zátěži u jednotlivých učitelů i v jejich struktuře profesních činností.
3. Oproti předpokladu šetření vykazalo rozdíly mezi časovou zátěží učitelů a učitelek. Ženy měly vyšší časovou zátěž profesních aktivit než muži (o 159 minut týdně).
4. Nepotvrdil se předpoklad, že se s vyšším počtem žáků třídy také zvyšují nároky na časové zatížení učitelů.
5. Mladí učitelé věnují své profesi výrazně méně času než učitelé zkušení. S délkou praxe roste i časová profesní zátěž učitelů.

Alternativní výzkum: Pokračovat ve stejném tématu. Srovnat objem časové zátěže v práci učitele před navýšením a po navýšení míry vyučovací povinnosti učitelů ZŠ.

Zdroj: Pedagogika. 1999, č. 1, s. 277 – 288.